

Леонтій Войтович

КНЯЗІ РОМАН ДАНИЛОВИЧ І ВАСИЛЬКО РОМАНОВИЧ – ПРОТОПЛАСТА КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

Дискусія навколо походження князів Острозьких триває давно. В цій дискусії я послідовно відстоюю родинну версію самих Острозьких щодо походження їх від короля Данила Романовича¹ і поки-що не зустрічаю достатньо обґрунтованих заперечень. Першим двом князям, від яких походили Острозькі, дослідники майже не приділяли уваги, хоча обидві особистості були помітними. Брак джерел не дозволяє відтворити їхні точні портрети, але накидати ескізи спробувати можна.

Роман Данилович був третьим сином князя Данила Романовича, старшого сина першого галицько-волинського князя Романа Мстиславича з волинської гілки Мономаховичів, та Анни Мстиславни, дочки галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного зі смоленської гілки Мономаховичів. За Даріушем Домбровським він народився близько 1230/1232 рр.² Дата ця виведена на підставі загальних міркувань, а також з огляду на припущення про народження Романового брата Лева Даниловича у період між 1225 і 1229 рр., що теж досить дискусійно. Скоріше всього, Лев Данилович народився близьче до 1225 р.³ На мою думку, навряд чи Роман Данилович побачив світ пізніше своєї дружини Гертруди фон Бабенберг, тобто після 1228 р. (деякі дослідники відносять її народження до 1226 р.). Після загибелі

¹ Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів / Відп. ред. Я.Д. Ісаєвич. – Київ, 1990. – С. 112, 122-123; Його ж. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів / Відп. ред. Я.Д. Ісаєвич. – Київ, 1992. – С. 89-92; Його ж. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – С. 122-132; Його ж. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 355-367; Його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С. 229, 232-236; Його ж. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 509-510, 512-518; Його ж. Князі Острозькі. Спроба відтворення генеалогії династії // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 44-59; Його ж. Загадковий «високородовитий шляхетний князь Червоної Русі» // Дрогобицький краснавчий збірник. – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 24-32; Його ж. Загадочный высокородный благородный князь Червонной Руси // Генеалогический вестник. – Санкт-Петербург, 2009. – Вып. 36. – С. 51-60; Його ж. Острозькі // Енциклопедія Історії України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 694; Його ж. Князь Костянтин Іванович Острозький як полководець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Острог, 2011. – Вип. 18. – С. 52-62.

² Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań-Wrocław, 2002. – S. 115-116.

³ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 10.

Романа Лев опікувався його сином, що вказує на близькі стосунки братів і дозволяє припустити, що між ними була незначна різниця у віці і дитинство пройшло разом.

Вперше Роман Данилович згадується у джерелах 1252 р. як учасник походу князя Василька Романовича під Городно, який завершився здобуттям цього міста⁴. Його «зоряним часом» був перший етап *Війни за Австрійську спадщину* (1246–1278). Цій сторінці європейської історії присвячені численні наукові дослідження, перш за все австрійські⁵, німецькі⁶, угорські⁷, чеські⁸, польські⁹, українські та російські¹⁰. Найкраще опрацював тему польський історик Норберт Міка¹¹, хоч і після його праці багато аспектів боротьби залишаються дискусійними. Йдеться, зокрема, про участь у цих подіях галицько-волинських князів, у першу чергу, Романа Даниловича.

⁴ Полное собрание русских летописей (далі скорочення: ПСРЛ). – Т. 2. – Стб. 819.

⁵ Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. – Gotha, 1905; Pirchegger H. Geschichte der Steiermark. – Gotha, 1920. – Т. 1 (bis 1283); Hantsch H. Die Geschichte Österreichs. – Graz-Wien-Köln, 1959. – Т. 1; Zöllner E. Geschichte Österreichs. – Wien, 1974; Haider S. Geschichte Oberösterreichs. – Wien, 1987; Dopsch H., Brenner K., Weltin M. Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länd das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. – Wien, 1999.

⁶ Redlich O. Rudolf von Habsburg – das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaiserstums. – Innsbruck, 1903; Meier H. Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark // Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. – Graz, 1927. – S. 5–38; Hausmann F. Kaiser Friedrich II und Österreich. Probleme um Friedrich II // Vorträge und Forschungen. – Sigmaringen, 1974. – Bd. 16. – S. 225–308; Kustermig A. Die Zeit König Ottokars in Österreich (1251–1278). – St. Pölten-Wien, 1978; Stökl G. Der russische Staat in Mittelalter und früher Neuzeit. – Wiesbaden, 1981; Hoensch J. K. Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König. – Graz-Wien-Köln, 1989; Krieger K. F. Rudolf von Habsburg. – Darmstadt, 2003.

⁷ Pray G. Historia rerum Hungariae cum notitiis praeviis. – Budae, 1801. – Т. 1; Wertner M. Die Regierung Béla's des Vierten // Ungarische Revue. – 1893. – Т. 13. – S. 143–151; Pauler G. A Magyar nemzet története az Árpádházi királyok allat. – Budapest, 1893. – Т. 2; Hóman B. Magyar történet a rendiség kialakulásának kora. – Budapest, 1935. – Т. 2; Kristó G. Magyarország története 895–1301. – Budapest, 2006.

⁸ Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. – Praha, 1854. – Т. 1, cz. 2; Praha, 1855. – Т. 1, cz. 3; Šusta J. Dvě knihy českých dějin. Kniha první – Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. – Praha, 1917; Novotný V. České dějiny. – Praha, 1928. – Т. 1, cz. 3; Praha, 1937. – Т. 1, cz. 4; Kavka F. Dějiny Česko-Slovenska do roku 1437. – Praha, 1971; Vaniček V. Velké dějiny zemí Koruny české. – Praha-Litomyšl, 2002. – Т. 3 (1250–1310); Žemlička J. Století posledních Přemyslovců. Český stst a společnost ve 13. století. – Praha, 1986.

⁹ Dqbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1301 // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 42–69; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005.

¹⁰ Комляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – Київ, 2002. – С. 112–118; Войтович Л. Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. – 2006. – Вип. 56. – С. 263–273; Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С. 313; Майоров А. В. Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрійские отношения середины XIII века // Вопросы истории. – 2011. – № 7. – С. 32–52; Його ж. Русь, Византия и Западная Европа. – С. 668–671.

¹¹ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. – Racibórz, 2008.

1. Початок боротьби за австрійську спадщину

Свого часу зближення австрійських Бабенбергів з галицькими Романовичами не було випадковим. Австрійський герцог Леопольд VI фон Бабенберг був одружений з Феодорою Ангеліною, дочкою візантійського василевса Ісаака II Ангела або, радше, його племінницею, дочкою молодшого брата Іоанна¹². Феодора Ангеліна була матір'ю герцога Фрідріха II Бабенберга; тривалий час вона (як і її сестра Єфросинія¹³, друга дружина Романа Мстиславича) виконувала роль регентші і визначала політику Австрії. Обидві жінки сприяли зближенню своїх політичних інтересів. Тому і австро-угорські війни співпадають з загостренням стосунків Романовичів з Угорщиною. Фрідріх II та Данило Романович були двоюрідними братами, тож крім політичних вигод в союзі не останню роль відігравали і родинні зв'язки¹⁴. Обидві сторони узгоджували свої дії щодо угорського короля Бели IV.

Стосунки в родині Бабенбергів зіпсувалися у 1236 р. Герцог Фрідріх II вступив в конфлікт з матір'ю, яка намагалася і далі спрямовувати його політику. Врешті колишня регентша була прогнана сином і для захисту звернулася до імператора Фрідріха II Гогенштауфена. Можна не сумніватися, що герцогиня з відповідним посланням звернулася і до своєї сестри Єфросинії-Анни, матері Данила Романовича, яка і в монастирі зберігала вплив на сина. Як встановив Олександр Майоров, в назріваючому конфлікті Данило Романович відмовився підтримати герцога Фрідріха II, за що отримав від імператора 500 марок сріблом як компенсацію за похід в Австрію на підтримку імператора у 1237 р. На думку російського вченого, Данило Романович після пошуків контактів з імператором у 1235 р. був присутнім на з'їзді у Відні у 1237 р., де й отримав королівську корону від Фрідріха II Гогенштауфена¹⁵. Хоча це надання і не було визнане папою, воно ставило Данила Романовича в один ряд з Белою IV і давало певні підстави для виormування непростих стосунків з цим колишнім товаришем дитинства, який виступав то союзником, то сюзереном, а то і відвертим ворогом.

Герцог Фрідріх II Сварливий загинув у битві з угорським військом на р. Лейте 15 червня 1246 р. від руки «короля Русі»¹⁶. З огляду на те, що угор-

¹² Thiele A. Erzhälende genealogische Stammtafeln zur europäischen Geschichte. – Frankfurt-am-Main, 1993. – Bd. 1. – Taf. 116, 204; Schwennike D. Europäische Stammtafeln: Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Neue Folge. – Frankfurt-am-Main, 1998. – Bd. 1.1. – Taf. 39, 85; Scheibelreiter G. Die Babenberger. – Wien-Köln-Weimar, 2010. – S. 278.

¹³ Майоров А. О происхождении второй жены Романа Мстиславича: дочь императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 2. – С.41-51.

¹⁴ Войтевич Л. Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. – С.263-273.

¹⁵ Майоров А.В. Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный... – С.32-52.

¹⁶ Annales Millicensium continuation Sancrucensis tertia / Ed. W.Wattenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [далі: MGH SS]. – Т. 9. – Hannoverae, 1851. – P. 559; Annales sancti Rudberti Salisburgenses a. 1-1286 / Ed. W. Wattenbach // MGH SS. – Т. 9. – P. 789; Annales

ський королевич Калман, який носив титул короля галицького, загинув 11 квітня 1241 р. при Шайо, цим «королем Русі» міг бути тільки претендент на галицький престол і ворог Романовичів князь Ростислав Михайлович¹⁷ (тоді він ще зберігав амбіції посісти не тільки галицький, але й київський та чернігівський престоли¹⁸). Однак Олександр Майоров вважає, що ним був сам Данило Романович, який до того часу вже отримав королівский титул від імператора Фрідріха II¹⁹. На мою думку, Данило Романович до червня 1246 р. навряд чи встиг би повернутися зі ставки Бату на Волзі, зібрати військо і виступити на допомогу угорському королю, враховуючи те, що Дике поле було непроходідним у зимову пору року навіть у XVI–XVII ст., а шлях в обхід Дикого поля через Рязань та Чернігів відібрав би ще більше часу. Крім цього, союз з Угорщиною було укладено тільки після 2 червня 1247 р.²⁰

На підставі *Privilegium minus*, дарованого герцогу Генріху II Язомирготу імператором Фрідріхом I Барбаросою, у родині Бабенбергів успадкування престолу відбувалося по мечу і по кужелю²¹. Тому по смерті Фрідріха II австрійський престол зайняв принц Владислав, син чеського короля Вацлава (1228–1253), одружений з племінницею герцога – Гертрудою. Чеський принц на австрійському престолі, звичайно, зовсім не влаштовував Арпадів. Але його рання смерть (3 січня 1247 р.) знову залишила відкритою проблему Австрійської спадщини.

2. Пожонська угода 1252 року і претензії Романовичів на австрійський престол

Папа римський Інокентій IV висунув претендентом баденського маркграфа Германа VI Церінгена, який став другим чоловіком Гертруди. Та після його смерті 4 жовтня 1250 р. проблема Австрійської спадщини виникла знову. Інтерес до нього династії Пшемислів задекларував чеський король, який 12 лютого 1252 р. одружив свого сина маркграфа моравського Пшемисла Оттокара із значно старшою за нього сестрою Фрідріха II – Маргаритою, вдовою німецького короля Генріха VII Гогенштауфена²². Щоб запобігти реалізації цих намірів Бела IV та Данило Романович того ж року зустрілися на

Waldemarianis / Ed. G. Waitz // MGH SS. – Hannoverae, 1892. – T. 29. – P. 179.

¹⁷ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 418-419.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Майоров А.В. Русь, Византия и Западная Европа. – С. 668-671.

²⁰ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 35-36.

²¹ Appelt H. *Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenbergs in Österreich*. – Wien, 1972; 2 Aufl. – Wien, 1976; Zöllner E. *Das Privilegium minus und seine Nachfolgebestimmungen in genealogischer Sicht // Mittellungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. – Wien, 1978. – Bd. 86. – S. 1-26.

²² Войтевич Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. – Біла Церква, 2008. – С. 38, 326.

з'їзді в Пожоні (Братиславі)²³, де домовилися висунути свою кандидатуру на австрійський престол. Нею став Роман Данилович, що мав одружитися з фактичною правителькою Австрії Гертрудою Бабенберг, яка сама звернулася по допомогу до угорського короля. Зрозуміло, що для останнього перехід Австрії до рук чеського принца був небажаним. Галицький принц більше влаштовував Белу IV, який сподівався за допомогу в утвердженні князя Романа на віденському престолі отримати принаймі герцогство Штірію. Але і для Данила Романовича боротьба за австрійську спадщину навряд чи була результатом лише ініціативи свата, підтриманої матір'ю. Шлюб Романа Даниловича з Гертрудою Бабенберг відбувся після пожоньської зустрічі у 1252 р. в тому ж самому замку Гайнбурзі, де перед цим вінчалися Пшемисл Оттокар з Маргаритою Бабенберг²⁴.

Ще Володимир Пащuto звернув увагу на розуміння літописцем важливості цієї війни²⁵. Микола Котляр, в цілому негативно оцінюючи боротьбу за спадщину Бабенбергів та її наслідки, стверджував, що у Данила Романовича були наміри створити спільну русько-австрійську державу²⁶. Слідом за Іваном Крип'якевичем, який допускав, що Данило Романович «захопився планом посадити одного із синів на австрійському престолі, щоб в час загрози від ординців мати тут резерв для князівської сім'ї»²⁷, на ординські мотиви змін у політиці галицько-волинського князя вказував польський дослідник Маріуш Бартніцький²⁸. Д. Домбровським була висунена версія вимушеності участі в цих подіях галицько-волинського князя під впливом і в інтересах угорського короля Бели IV²⁹.

Що ж змусило Данила Романовича вв'язатися у боротьбу за Австрійську спадщину в розпал переговорів з римським папою, формування антиординської коаліції та проведення військової реформи? При всій запальності характеру цього князя, назвати його авантюристом в політиці не можна. Напевно, все-таки інтереси Данила Романовича і Бели IV в австрійському питанні збігалися. Не маючи підстав самому втрутитися в цю боротьбу, угорський король волів мати у Відні сина свого свата і брата свого зятя, ніж Пшемисліда чи іншого династа, при цьому розраховуючи отримати і для себе шматочок спадщини Бабенбергів.

Вже на з'їзді у Пожоні (Братиславі) у 1252 р. Данило Романович активно заявив про свої права на Австрійську спадщину. Тому законність претен-

²³ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 814.

²⁴ Войтович Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. – С. 39.

²⁵ Пащuto В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 258.

²⁶ Котляр Н.Ф. Дипломатия Южной Руси. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 140.

²⁷ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 117.

²⁸ Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217-1264. – Lublin, 2005. – S. 188-189.

²⁹ Dąbrowski D. Stosunki pomiędzy Romanowczami a królem Węgier Belą IV i niektórymi książętami polskimi w latach 1235-1240 // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 83-87.

зій його сина Романа Даниловича визнали Угорщина та Чехія (остання пробувала домовитися з ним про розподіл Австрії), а також австрійська еліта, зокрема ландріхтер Австрії і герцогський шенк граф Генріх фон Хассбах, його брат Ульріх, брати Бернгард і Генріх Пройслі, Конрад фон Васербург, Оттон фон Майсау, Конрад фон Фалькенберг, Конрад фон Гімберг, Генріх фон Ліхтенштейн, Ульріх фон Гюттендорф, Крафт фон Слеюц і Оттон фон Лейсс, які пізніше звинувачували князя Романа Даниловича у зраді через відмову подальшої боротьби за престол³⁰.

Угорський король залучив до війни на підтримку Романа свого зятя краківського князя Болеслава Сором'язливого і його племінника молодого ленчинського князя Лешка Чорного, а також васальних сербських і болгарських князів та половців³¹. Союзники з двох сторін вторгнулися в Чехію. Половці з Угорщини у другій половині 1252 р. вступили в Мораву. Данило Романович з сином Левом та краківським князем Болеславом Сором'язливим вторгнулися в чеські землі в кінці весни – на початку літа 1253 р. Біля міста Козлій³² Лев Данилович з дружинами литовських князів Товтвіла та Едивіла і полком двірського Андрія відділився від основних сил і став пустошити чеські землі, відволікаючи сили чеського короля від походу в Австрію. Тим часом основні галицько-волинські та польські сили обложили Опаву. Після підходу Лева Даниловича з литовцями, місто впало³³. Нічого не виходило у чехів і на інших дільницях боротьби. Після битви під Оломоуцем (25 червня 1253 р.)³⁴, яка закінчилася на користь союзників, чеська сторона запропонувала Романові Даниловичу розділити Австрійську спадщину. Здавалося, що він легко утверджиться на австрійському престолі, але 23 вересня 1253 р. помер чеський король Вацлав I і у жовтні Пшемисл II Оттокар був коронований як король Чехії, що призвело до втручання в конфлікт римського папи Інокентія IV.

У цій ситуації монголи чітко дали зрозуміти, що вважають папу ворогом. Відношення до нього було сформоване в посланні великого каана Гуюка від 3–11 листопада 1246 р. (останні дні джамада-аль-ахар року 644): «Ти сам на чолі королів, всі разом без виключення, прийдіть запропонувати нам службу і покору. З того часу ми будемо вважати вас підкореними. І якщо ви не підете за Божим велінням і будете противитися нашим наказам, то ви станете ворогами»³⁵. Незважаючи на постійні пошуки порозуміння та надій,

³⁰ Майоров А.В. Поход русских войск в Моравию и борьба за «Австрийское наследство» в 1252–1253 гг. // Военно-исторический журнал. – Москва, 2011. – № 8. – С. 49–54.

³¹ Kosmova letopisu pokračovatele. Vydatatel J. Emle. Prekladatel V. V. Tomek / Fontes rerum Bohemicarum. – Praha, 1874. – T. 2. – S. 316.

³² Нині Козле на березі Одри в Опольському воєводстві Польщі.

³³ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 827–828.

³⁴ Włodarski B. Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306). – Lwów, 1931. – S. 13–18.

³⁵ Pelliot P. La letter du Grand Khan Güyük a Innocent IV // Revue de l’Orient Chrétien. 3-е

які спричинила інформація, що старший син і спадкоємець Бату – Сартак є християнином, папа трудився над організацією своєрідного санітарного кордону з християнських держав уздовж умовної лінії фронту, якою вважалися межі Орди.

Посланому французьким королем Людовиком IX францисканцю Гільому де Рубруку, який у 1253 р. прибув до Сартака, даруючи йому Євангеліє, Псалтир, кадило і розп'яття, монгольський оглан відмовив у розмові, відіславши до батька, а його секретар Колка, християнин-несторіанин за віросповіданням, заявив монахам: «не смійте говорити, що наш пан християнин, а монгол»³⁶. Сартак, оточення якого складали несторіани і улус якого охоплював князівства Північно-Східної Русі, більше схилявся до християнства, але назвати його християнином можна було тільки умовно³⁷. Надії, звичайно були, вони відбиті і у джерелах, які часто видавали бажане за дійсне, в реальності ж монгольська еліта залишалася прагматично монгольською і продовжувала політику реалізації завоювання світу, яке начебто *Тенгрі* доручив Чингіз-хану³⁸. Папа був реальним політиком і готовував хрестовий похід проти монголів, який так і не відбувся через постійні конфлікти з імператором Фрідріхом II, а також байдуже ставлення європейських володарів, які не бачили перспективи далі власних кордонів³⁹. Велика війна між ними занепокоїла понтифіка, який передбачав, що продовження цього конфлікту може закінчитися підпорядкуванням його учасників монголам⁴⁰.

serie. – Paris, 1922-1923. – Vol. 23. – P. 123; *Джованни дель Плано Карпини*. История монголов. *Гильом де Рубрук. Посольство в Восточные страны* / Перевод А.И. Малеина. – Москва, 1957. – С. 221. – Прим. 217.

³⁶ *Джованни дель Плано Карпини*. История монголов. *Гильом де Рубрук. Посольство в Восточные страны*. – С. 114-115.

³⁷ *Бартольд В.В. Мусульманские известия о Чингизидах-христианах* // Записки Восточного отделения Имп. Русского археологического общества. – Санкт-Петербург, 1891. – Т. 6. – С. 330-331.

³⁸ *Сочнев Ю.В. Христианство в Золотой Орде в XIII в.* // Из истории Золотой Орды. – Казань, 1993. – С. 107-118; *Галданова Г.Р. Эволюция представлений о тэнгри (по текстам монголоязычных обрядников)* // Средневековая культура Центральной Азии: письменные источники. – Улан-Удэ, 1995. – С. 94-107; *Белозеров И.В. К вопросу о восприятии чужих религий монголами времен империи (XIII в.)* // Проблемы истории и культуры кочевых цивилизаций Центральной Азии. – Улан-Удэ, 2000. – Т. 2. – С. 224-226; *Абаев Н.В., Фельдман В.Р., Хертек Л.К. «Тэнгрианство» и «Ак Чаян» как духовно-культурная основа кочевнической цивилизации тюрко-монгольских народов* // Мир Центральной Азии. Культурология. Философия. Источниковедение. – Улан-Удэ, 2002. – Т. 3. – С. 86-94; *Люрова Н.А. Религиозная ситуация в Великой Монгольской империи* // Чингиз-хан и судьбы народов Евразии. – Улан-Удэ, 2003. – С. 409-413; *Коновалов П.Б. Культ Мунхэ Тэнгри у средневековых монголов и его истоки* // Чингихан и судьбы народов Евразии. – Улан-Удэ, 2003. – С. 423-433; *Султанов Т.И. Чингис-хан и Чингизиды. Судьба и власть*. – Москва, 2006; *Дробышев Ю.И. Мандат Неба в руках монголов* // Basileus: сб. статей, посвященный 60-летию Д.Д.Васильева. – Москва, 2007. – С. 108-122; *Юрченко А.Г. Хан Узбек. Между империей и исламом. Структуры повседневности*. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 40-45, 64-100.

³⁹ *Umiński J. Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV*. – Lwów, 1922. – S. 92.

⁴⁰ *Vetera monumenta nistorica Hungariam sacram illustrantia* / Ed. A. Theiner. – Roma, 1859. – T. 1. – № 431. – P. 227; *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis*

Тим часом завершувалися переговори Данила Романовича з папою про прийняття королівської корони та церковної унії. Конфронтація з литовським королем Міндовгом, причини якої крилися у підтримці Данилом Романовичем своїх родичів і противників Міндовга князів Товтівіла та Едивіла, закінчилася компромісним миром. Наприкінці 1253 р. він був скріплений шлюбом Шварна Даниловича з дочкою Міндовга⁴¹. Навряд чи цей мир було укладено без посередництва і підтримки Риму. Папа наполегливо шукав компромісу, намагаючись об'єднати прикордонні християнські держави спільною ідеєю. Прийнявши титул короля *Rusi* (а не короля *Галичини і Володимириї*), як перед ним угорські королі та принц Калман), Данило Романович, без сумніву, підкреслив цим свої претензії на всю Русь, і це не могла не сприйняти як виклик Золота Орда⁴². За таких умов Данило Романович просто не міг продовжувати боротьбу за Австрійський престол. Бела IV легко погодився на переговори, оскільки він не стільки допомагав союзникові, як сам намагався оволодіти австрійськими землями.

Заложником цієї складної політичної ситуації став Роман Данилович. Чехи взяли в облогу замок Гайнбург, де він перебував, а родичі не давали допомоги. Рятуючи свого чоловіка, Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу⁴³. До такого виходу Романа теж, імовірно, підштовхували і угорський король, і батько, і інші родичі. Після усунення Романа Даниловича, як претендента, сторони легко дійшли згоди в травні 1254 р., підписавши відповідні угоди у Буді та Пожоні. Пшемисл II Оттокар отримав Австрію, погодившись на передачу Штирії синові Бели IV – Стефанові⁴⁴.

pontificum Romanorum selecte / Ed. C.Rodenberg. – Berlin, 1894. – V. 3. – № 273. – P. 238; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. – Prague, 1907. – V. 5. P. 1 / Ed. G. Friedrich. – № 20. – P. 57-58.

⁴¹ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 830.

⁴² Ісаєвич Я.Д. «Королевство Галиции и Володимирии» и «Королевство Руси» // Древнейшие государства на территории СРСР. 1985 г. – Москва, 1986. – С. 62-63; *Його ж. Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови)* // Історичні та культурологічні студії. – Львів, 2001. – Т. 3: Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – С. 3-9; *Його ж. До історії титулaturи володарів у Східній Європі* // Княжа доба. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 3-29; Войтович Л. Нашадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізідів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 101-103; Гарді Д. «Rex Ruscie» olim «geh Gallicie» // Дрогичинъ 1253. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 37-49.

⁴³ Fischer M. Merkwürdigere Schicksale des Stiftes und der Stadt Klosterneuburg aus Urkunden gezogen II (Urkundenbuch). – Wien, 1815. – № 60; Fontes Rerum Bohemicarum. – Praha, 1874. – Т. 2. – P. 289; Praha, 1875. – Т. 3. – P. 312; MGH SS. – Т. 9. – P. 599.

⁴⁴ Hoensch K. Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König. – Graz-Wieden-Köln, 1989. – S. 44-48, 112-120.

3. Роман Данилович, князь новогрудський

У 1254 р. князь Роман Данилович повернувся з Австрії і відразу ж отримав від короля Міндовга в лен Новогрудське князівство. Такий крок литовського короля не міг бути випадковим. Напевно, пapa Інокентій IV доклав зусиль до такого компромісу, який мав гарантувати мир в Центрально-Східній Європі.

Закріплюючись на новому місці, Роман Данилович близько 1255 р. одружився з Оленою, дочкою волковиського князя Гліба⁴⁵. Він повністю втягнувся в справи Чорної Русі, виступаючи не стільки литовським васалом, як продовжувачем політики галицько-волинських князів. Одним з напрямків цієї політики була війна з ятвагами. На допомогу братові Роману виступив перемишльський князь Лев Данилович, дружину якого зимию 1255-1256 рр. з наказу батька було перекинено з Болоховської землі під Новогрудок. Літописець, який розповідає про ці події, відзначив виняткову мужність Лева Даниловича, проявлену в ході війни⁴⁶. Сам Данило планував війну за Київ. До участі в ній готовувалися також литовські союзники Данила Романовича: «прислаша Миндовгъ к Данилоу: пришлю к тобѣ Романа и Новогородцѣ а бы пошелъ ко Вѣзъвѣглю штoudа и къ Кыевоу»⁴⁷.

Походові на Київ не судилося відбутися. Боротьба за трон в Золотій Орді завершилася перемогою брата Бату Берке, який усунув обох племінників Сартака і Улакчі. Берке наслав на Русь полководця Бурундая «со силою великою»⁴⁸. Він не мав намірів повторно завойовувати Галицько-Волинську землю. Крім конфлікту з володарем Ірану Хулагу, який не хотів віддавати Золотій Орді завойований Азербайджан, розгорталася боротьба за трон великого каана, яка зачіпала середньоазіатські володіння Золотої Орди. Тому Берке не міг втягуватися у довгу виснажливу війну на протилежному фланзі. Йому потрібен був швидкий успіх. Бурундай виявився ідеальним виконавцем даної операції. Монгольська розвідка діяла бездоганно, а сам полководець проявив непересічні дипломатичні здібності. Підхід його війська застав князів зненацька. Вони не розраховували на появу такої потужної сили. Монгольський полководець зовні демонстрував дружелюбність. Він оголосив князям через своїх послів: «идоу на Литвоу wже еси мирень поиди со мною»⁴⁹.

Литва була найбільш реальним і дієвим союзником короля Данила, з її допомогою він воював проти ординського еміра Куремси. Іти з ординцями проти своїх основних союзників було надзвичайно небезпечним кро-

⁴⁵ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 831.

⁴⁶ Там само. – Стб. 831-835.

⁴⁷ Там само. – Стб. 838.

⁴⁸ Там само. – Стб. 847.

⁴⁹ Там само. – Стб. 846.

ком. Крім того Данило Романович та його оточення прекрасно розуміли, що Берке не подарує йому королівської корони та союзу з Римом. Але виступити проти Бурундая, оцінивши його силу, князі не ризикнули. «Данилови же съѣдоша с братомъ со снѣмъ печалнымъ бывше гадахоутъ вѣдахоутъ бо аще Даниль поедеть и не боудеть с добромъ»⁵⁰.

Тому потрібно було виграти час, поки союзники зберуть свої сили, і вберегти власні землі від ординського розорення. Через це до Бурундая приєднався тільки князь Василько Романович, але і той, побоюючись монгольських репресій, залишив дружину та сина з королем. Бурундая такий хід подій повністю влаштовував. Він негайно вторгнувся разом з волинським військом в литовські землі. Напевно ординська агентура постаралася широко розголосити інформацію про союзний похід волинсько-монгольського війська. Для літовського короля такий розвиток подій виявився несподіванкою. Він розінів участь волинського війська у поході степовиків як порушення раніше укладеного союзу і розгорнулася справжня війна, на яку і розраховували ординці.

Участь галицько-волинських військ у війні з Литвою вирішила долю князя Романа Даниловича, який тримав Новогрудське князівство: «...и Вышелгъ сна его Романа»⁵¹. Обставини полону та загибелі князя Романа Даниловича невідомі. Ще не знаючи про остаточну долю сина і сподіваючись якось вирішити цей конфлікт, Данило Романович зосередив своє військо біля Мельника, демонструючи готовність вторгнутися в Литву.

Бурундай близькуче виконав першу частину свого завдання. Король Данило втратив сина Романа і позбувся єдиного реального прибічника, інші ж його союзники поки-що тільки заявляли про свої наміри. Роман Данилович знову став заложником ситуації і її жертвою.

4. Нащадки Романа Даниловича

Лев Данилович, витримавши після смерті батька конfrontацію з дядьком Васильком Романовичем та братом Шварном Даниловичем, у 1269 р. став сюзереном *короліства Rusi*, як у західних джерелах іменувалася Галицько-Волинська держава. З травня 1270 р. помер тестъ Лева Даниловича угорський король Бела IV. Його наступник Стефан V відразу відновив війну проти чеського короля Пшемисла II Оттокара, якого вважав своїм головним ворогом, особливо після втрати Штірії у 1271 р. Союзниками виступили його свояки краківський князь Болеслав Сором'язливий та Лев Данилович, почали завдяки впливу своїх жінок Кунегунди та Констанції⁵², через що дружні стосунки з Угорчиною для обох уже стали традиційними.

⁵⁰ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 848.

⁵¹ Там само.

⁵² Homza M. Sytuacja polityczna Spisu do pocz±ków XIV w. // Historia Scepusii. – Bratislava-Kraków, 2009. – Vol. 1.

У 1270 р., готуючись до війни проти Чехії, Стефан V відправив два посольства в Золоту Орду⁵³, очевидно з допомогою Лева Даниловича і через його землі. Одне з цих посольств, напевно, було до володаря Причорноморського улусу Ногая, з яким у Лева Даниловича склалися тіsnі стосунки⁵⁴. У 1271 р. краківський князь Болеслав Сором'язливий з Левом Даниловичем виступили проти союзника Чехії вроцлавського князя Генріха IV Пробуса. Як сюзерен королівства Русі, Лев Данилович змусив і обох волинських князів взяти участь у цьому поході. Луцький князь Мстислав Данилович пішов з військом у Польщу сам, а володимирський князь Володимир Василькович прислав військо з воєводою Желиславом⁵⁵. Листи вроцлавського єпископа Томаша дозволяють стверджувати, що у цьому поході взяли участь і половці та литовці⁵⁶, безперечно, теж залучені Левом Даниловичем. У Литві до 1270 р. остаточно утвердився союзник Лева Тройден, для якого війна проти Пшемисла II Оттокара, який ще недавно претендував на литовський трон, була теж актуальною. Щодо волинських князів то проблеми угорсько-чеських стосунків їх не хвилювали і вони взяли участь у цій війні тільки як васали нового сюзера королівства Русі Лева Даниловича. При цьому, якщо Мстислав Данилович, якого така зміна ситуації укріпляла на луцькому престолі, пішов в цей похід без великого примусу, то для Володимира Васильковича участь в цій війні була явно вимушеним визнанням зверхності двоюрідного брата. За своїм характером він взагалі був далеким від війн, тим більше суперництва угорського та чеського королів.

⁵³ Ágrádkori új okmánytár. Codex diplomaticus continuatus / Ed. G.Wenzel. – Pest, 1874. – V. 12. – № 3. – Р. 7.

⁵⁴ Войтович Л. Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII столітті // Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету. – Львів, 2010. – Вип. 11. – С. 151-170.

⁵⁵ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 870.

⁵⁶ Schlesisches Urkundenbuch. – Köln-Wien, 1988. – Т. 4 / Ed. Winfried Irgang. – № 124-127.

Ця війна завершилася перемир'ям, підписаним 2 липня 1271 р. в таборі під Пожонню (Братиславою), після чого було укладено мир, підписаний у Празі 14 липня 1271 р. В обидва документи угорський король Стефан V включив і «зятя нашого Льва руського князя» («*Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem*»), а також його братів⁵⁷. У цих документах серед представників галицько-волинської династії вперше згадується князь Василько, який міг бути тільки сином князя Романа⁵⁸. Поки що Лев Данилович тридав Василька Романовича, якому було 15–17 років, при собі, не надавши жодного уделу. Але включення його в міжнародну угоду свідчить, що цей князь розглядався поряд з Володимиром Васильковичем та Мстиславом Даниловичем на одному рівні.

У 1275 р. союз Лева Даниловича з великим князем литовським Тройденом обірвався. Литовська війна, яка вибухнула відразу, продемонструвала всі протиріччя всередині династії Романовичів. Почав складатися союз Володимира Васильковича з Мстиславом Даниловичем проти Льва Даниловича. Очевидно, що загроза такої конфронтації і змусила Лева Даниловича надати синові Юрію Холмському і Белзькому князівства, а також посадити у Слонімі князя Василька Романовича⁵⁹. Тепер обидва ці князі з двох сторін могли при підтримати заходи Лева Даниловича стосовно його братів. Усвідомлення такої ситуації могло до певного часу утримувати Володимира Васильковича та Мстислава Даниловича від спокуси виступити проти свого старшого брата.

Слонім був волостю, яка колись належала Васильковому дідові Глібі. Дочка останнього Олена після смерті чоловіка Романа Даниловича стала черницею і доживала віку в одному з волинських монастирів. Утворення Слонімського князівства було на часі після відвоювання цієї території у 1277 р. Судячи з наступних подій, Василько Романович залишився безпосереднім васалом Лева Даниловича, виконуючи його розпорядження. Так у лютому 1285 р., коли військо Лева Даниловича разом з ординцями перебувало у поході в Угорщині, Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева. Повернувшись з Угорщини, Лев Данилович з'єднався з волинськими військами, яких знову очолював слонімський князь Василько Романович, і вторгнувся в землі плоцького князя, дійшовши до Вишгорода. До продовження цієї війни він залишив і литовців, які спустошили Люблинщину⁶⁰.

⁵⁷ Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrating / Ed. A. Theiner. – Roma, 1859. – V. 1 (1216-1352). – № 80; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae / Ed. J. Emmer. – Pragae, 1872. – V. 2 (1253-1310). – № 753; Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae / Ed. J. Šebánek i S. Dušková. – Pragae, 1981. – T. 5/2. – № 636-637.

⁵⁸ Баумгартен Н. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве. – 1909. – Вып. 1 (17). – С. 34-37; Войтович Л. Княжка доба на Русі. – С. 509.

⁵⁹ ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 882-887.

⁶⁰ Там само. – Стб. 888-889.

Броніслав Владарський слушно розглядав події 1285 р. як широкомасштабну війну Лешка Чорного з Романовичами⁶¹.

* * *

Від шлюбу з Гертрудою Бабенберг у Романа народилася дочка Марія, якої він так і не побачив і яка за компромісною угодою 1254 р. мала успадкувати володіння матері у Штирії з центром у Юденбурзі. Хоча Марія виховувалася під наглядом кревних матері, про родинні зв'язки з Романовичами вона не могла не знати. Схоже, що окрім брата Василька у неї була ще молодша сестра, також Марія, народжена княжною Оленою Глібівною. Запис у Супрасльському пом'яніку дозволяє припустити, що ця остання була видана заміж (напевно своїм дядьком Левом Даниловичем) за турівського князя Ярослава Юрійовича⁶².

Старша дочка Романа Даниловича, матір'ю якої була Гертруда Бабенберг, з часом стала дружиною одного з найпотужніших вельмож угорського короля Стефана V барона Йоахіма Гуткеледа, який займав уряд бана Славонії, успадкувавши його у 1264 р. від батька Стефана Пектари. 24 червня 1272 р. він раптово захопив в полон малолітнього принца Ласло і відвіз до замку Капронца (Копривниця поблизу Загреба). Король Стефан V негайно взяв замок в облогу, прагнучи визволити сина. Він був заскочений зненацька несподіваною змовою славонського бана. В таборі під стінами замку король довідався, що активною учасницею цієї змови була його власна дружина королева Єлизавета Половчанка (Ержебет Кун), яка до того ж була коханкою бана. Запальний, вибуховий Стефан V не витримав цієї звістки і раптово помер 6 серпня 1272 р. Королю Угорщини було тільки 33 роки.

Барон Гуткелед і королева Єлизавета поспішили, скориставшись загальним замішанням, 3 вересня 1272 р. в Секешфегерварі проголосити королем юного Ласло IV. Але їх підтримала тільки частина баронів. Оточення короля Бели IV висунуло претендентом на престол Белу Ростиславича, князя Мачви і внука короля Бели IV. Бела Ростиславич доводився племінником Леву Даниловичу та Болеславу Сором'язливому і своїком королю Чехії Пшемислу II Оттокару. Прихильники князя Мачви напали на дім королеви, але були відбиті загоном барона Міклоша Пока. Більшість баронів схилялася до компромісу і князь Бела врешті визнав королем двоюрідного брата. Але королева та барон Гуткелед побоювалися Бели Ростиславича, улюблена покійного короля Бели IV, якому було вже 22 роки і який був популярним серед баронства і до того ж тримав князівство Мачву і контролював частину Болгарії, а також мав впливових родичів серед правителів сусідніх країн.

⁶¹ Włodarski B. Polska i Ruś. – S. 202-205.

⁶² Войтович Л. Княжа доба на Русі. – С. 510.

Вони не вірили у відмову князя від боротьби за угорську корону. В листопаді 1272 р. на бенкеті князь Мачви був підступно вбитий соратником Йоахіма Гуткеледа бароном Генріхом Кесегі (Нейметуйварі)⁶³. Белу Ростиславича потяли буквально на шматки, які з великими труднощами позбирала для поховання його сестра-близнючка Маргарита, аббатиса в монастирі кларисок.

Загибель князя Бели потрясла не тільки Угорщину. Першим зреагував чеський король Пшемисл II Оттокар, який у 1273 р. вторгнувся у володіння короля Ласло IV, мстячи за загибель свого свояка, і зайняв Дьор, Мошон та Шопрон. В його руки потрапили і коронаційні інсигнії угорських королів. Лев Данилович та Болеслав Сором'язливий не допомогли угорцям, очевидно підтримавши партію противників клану Гуткелед–Кесегі. Тепер всі троє свояків почали об'єднуватися проти Угорщини, яка досі була їх основним союзником. На думку словацького дослідника Мартіна Гомзи, тут визначальною була позиція Кінги, активного політика, яка через сестер впливала на їхніх чоловіків, не кажучи про власного мужа краківського князя⁶⁴.

Барон Гуткелед у 1273 р. очолив Королівську раду у ранзі королівського надскарбя і братиславського жупана (*magister tauarnicorum et comes de Posonio*⁶⁵). Він не міг не відчувати небезпеки з боку сусідів, які бачили в ньому головного ворога, прекрасно розуміючи, що малий король Ласло не приймає участі у державних справах. Можливо тому барон Гуткелед поспішив одружитися з Марією, дочкою Романа Даниловича та Гертруди Бабенберг⁶⁶. Марія була племінницею Лева Даниловича, а збереження давнього союзу з сюзереном королівства *Rusi* було для Угорщини за даних умов надзвичайно важливим завданням. Можливо, що принцеса підтримувала стосунки з дядьком, на що розраховував Гуткелед. Лев Данилович однак своєї позиції стосовно барона не спішив змінювати.

Шлюб Йоахіма Гуткеледа з Марією Романівною привів до розриву тандему барона з королевою Єлизаветою Половчанкою. У 1274 р. королева спробувала звільнитися з-під опіки надмірно амбітного колишнього коханця, але останній знову захопив юного короля Ласло IV, якого звільнив з полону барон Петер Чакі, давній противник клану Гуткелед–Кесегі. Боротьба баронських кланів розгорілася з новою силою. Тоді, претендуючи на штирійські землі, як спадок по дружині, барон Гуткелед у 1274 р. звернувся до німецького короля Рудольфа Габсбурга, який підтвердив йому ці володіння, котрі знаходилися під владою Пшемисла II Отtokара⁶⁷. Почалося зближення Угорщини з німецьким королем, спрямоване проти чеського

⁶³ Szabó K. Kun László 1272-1290. – Budapest, 1886.

⁶⁴ Homza M. Sytuacja polityczna Spisu do pocz±ków XIV w. – S. 162.

⁶⁵ Codex diolomaticus patrius Hungaricus. – Györött-Budapest, 1867. – T. 2. – № 7. – P. 12-14.

⁶⁶ Kristó G. Magyarszág története 895-1301. – Budapest, 2006. – O. 263-265.

⁶⁷ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach. – S. 82-83.

правителя та його союзників. За позицію Лева Даниловича йшла боротьба між обома сторонами. Барон Йоахім Гуткелед загинув у квітні 1277 р. в боротьбі зі славонськими магнатами Бобоничами, коли конфронтація між коаліціями досягла вершини напруження. Дальша доля Марії Романівни невідома⁶⁸.

Після 1285 р. губляться і сліди князя Василька Романовича. Можливо, після походу хана Телебуги, коли господарем всієї Волині став князь Мстислав Данилович, Василько Романович втратив свій удел. Його син Данило був князем острозьким і холмським. Від нього пішла родина князів Острозьких, які ще у XV ст. претендували на спадщину Романовичів, добре пам'ятаючи своє походження⁶⁹.

На жаль, більшість дискусійних проблем, піднятих ще Михайлом Грушевським, досі залишаються не розв'язаними. Враховуючи, що цілий масив опублікованих латиномовних джерел (а скільки ще залишається неопублікованих!), східних та слов'яномовних рукописів, які зберігаються в європейських бібліотеках, поки не залучений до цих досліджень, можемо сподіватися, що попереду ще чимало цікавих знахідок.

Князь Лев Данилович.
Гравюра з трактату
Бартоша Папроцького, 1593 р.

⁶⁸ Meier H. Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark // Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. – 1927. – Bd. 23, z. 1-4. – S. 5-38.

⁶⁹ Войтович Л. Загадковий «високородовитий шляхетний князь Червоної Русі». – С. 24-32; Його ж. Загадочный высокородный благородный князь Червонной Руси. – С. 51-60.